

Блинова О. Є. Інтелектуальна міграція в сучасній Україні: соціально-психологічний вимір / О. Є. Блинова // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року, м. Суми) / Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. – С.9-12.

*Олена Євгенівна Блинова,
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та соціальної психології
Херсонського державного університету (м. Херсон)*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА МІГРАЦІЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Проблема інтелектуальної еміграції із України активно обговорюється у науковому середовищі, оскільки найбільш активну участь в її реалізації бере молодь, яка не бачить можливості для ефективної професійної самореалізації у своїй країні. В результаті високих темпів інтелектуальної міграції, країну залишають найбільш активні, креативні та інноваційні випускники закладів вищої освіти, що призводить до виразних інтелектуальних втрат. Інтелектуальну міграцію (або «відплив умів») розглядають як загрозу інтелектуальній безпеці країни; серед інших загроз, які, водночас, є чинниками формування міграційної готовності молоді, треба зазначити: моральну та матеріальну недооцінку державою праці вчених та фахівців з вищою освітою; непrestiжність професій, пов'язаних з наукою; небажання молодих людей займатися наукою; неможливість вчених та фахівців з вищою освітою працювати за профілем підготовки; постаріння наукових кадрів [3].

Особливу роль в інтелектуальній безпеці держави відіграє зовнішня інтелектуальна міграція, що є транскордонним рухом носіїв інтелектуального капіталу. Саме цей вид зовнішньої еміграції має специфічні негативні наслідки. До них слід віднести зниження інтелектуального рівня населення як у короткотерміновій, так і довготерміновій перспективі; втрату

пріоритетів науково-технічного розвитку суспільства; посилення відставання від розвинених країн світу. Через вилучення із структури населення соціально найбільш активної частини, його інтелектуальної еліти, змінюється у негативний бік пасіонарність українського етносу.

Під «інтелектуальною міграцією» розуміємо міграцію наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації, реально або потенційно зайнятих науковими дослідженнями й розробками, а також обслуговуванням цієї галузі [2]. На сьогодні склалися дві основні, але конкуруючі наукові концепції, які намагаються пояснити явище інтелектуальної еміграції: 1) відповідно до концепції обміну знаннями й досвідом (brain exchange) люди мігрують у пошуках нового місця праці з урахуванням своєї професії й кваліфікації; 2) у рамках концепції розтрати умів (brain waste) інтелектуальна еміграція розглядається як чиста втрата для сукупного обсягу робочої сили країни експортера.

З соціально-психологічної точки зору, інтелектуальна міграція – це переміщення вчених за кордон своєї країни, яке передбачає збереження професійного статусу вченого, проте українські вчені, що від'їжджають за межі країни далеко не завжди працюють за кордоном як наукові співробітники. Переважна більшість залишають свою країну і свої науково-дослідні установи зовсім не задля влаштування на роботу за фахом [1]. Все це дає підставу для сумного висновку про те, що багато вчених, що від'їжджають з України, практично поривають зі своїми професіями, втрачають свій науковий потенціал, дискваліфікуються. При цьому потрібно враховувати ту обставину, що для вчених – мігрантів можливість реалізації свого творчого потенціалу, визнання їхніх наукових заслуг часто значать не менше за обсяг матеріального стимулювання [1]. Тому і для цієї категорії трудових мігрантів України гостро постає проблема професійної кризи, кризи самореалізації та професійної незатребуваності.

В Україні міграційний процес серед учених набув досить великих масштабів ще на початку 90-х років минулого століття, зокрема, кількість

докторів наук з різних галузей, які виїхали працювати за кордон, збільшується з кожним роком. Водночас директор Інституту демографії та соціальних досліджень Е. Лібанова вважає тенденцію до виїзду за межі України вчених та талановитої молоді надзвичайно загрозливою та такою, що кидає виклик національній безпеці України [4].

Серед причин інтелектуальної еміграції можна вказати такі: низький життєвий рівень, що змушує шукати можливості хорошого заробітку там, де інтелектуальна праця високо оплачується; незахищеність прав власності на продукти інтелектуальної праці, матеріальні, інформаційні та інші перешкоди спілкуванню із зарубіжними колегами; обмеженість доступу для талановитих молодих вчених з периферії до великих наукових центрів; розпад наукових колективів; низький і такий, що продовжує знижуватися, престиж науки, недооцінка суспільством соціальної значимості інтелектуальної праці [1; 2; 4; 5].

Аналізуючи наслідки інтелектуальної еміграції для країни, можна відстежити, що переважають здебільшого негативні оцінки, які доповнюють та посилюють загальні негативні наслідки: втрата країною конкурентоспроможної частини власних трудових ресурсів; уповільнення темпів розвитку у зв'язку з численною інтелектуальною еміграцією українських вчених; використання наших громадян за кордоном переважно на низькокваліфікованих, важких роботах зі шкідливими умовами праці, наявність випадків їхньої дискримінації й експлуатації з боку місцевих роботодавців; тривала відірваність від родини [1; 2; 4].

Серед позитивних результатів інтелектуальної міграції для України можна назвати: сприяння інтеграції України в міжнародний ринок праці через міждержавний обмін; надання можливості реалізувати свої здібності за кордоном, підвищити рівень кваліфікації, ознайомитися із світовим досвідом, поліпшити матеріальне становище як самих емігрантів, так і членів їхніх родин; стимулювання до більш продуктивної діяльності українських наукових працівників через виникнення конкуренції із закордонними

фахівцями; підвищення світового рейтингу України як демократичної, вільної й відкритої держави [5].

Оцінюючи позитивні та негативні наслідки трудової міграції, необхідно врахувати перспективу її розвитку. Соціологічні дослідження підтверджують, що орієнтація за кордон для постійного проживання більшою мірою притаманна особам, які мають досвід трудової міграції, ніж тим, хто такого досвіду не має, а з числа заробітчан – тим мігрантам, котрі частіше і довше перебували за кордоном. Таким чином, трудова міграція виступає чинником, що підвищує ризик еміграції. Тобто, нинішні тимчасові поїздки на заробітки можуть перетворитися для України у незворотні втрати населення. Окрім того, ця перспектива стає більш реальною із збільшенням строків заробітчанських поїздок, створення умов для мігрантів у країнах-реципієнтах, кращою адаптацією українських мігрантів за кордоном, покращенням внаслідок цього їх заробітків та умов проживання. Цьому також сприяє міграційна політика високорозвинутих європейських країн (Німеччини, Італії, Великобританії, Франції), які перебуваючи у фазі демографічної кризи, створюють сприятливі умови для трудової (зокрема, інтелектуальної) міграції громадян України. До того ж імміграційний прилив з європейських країн-сусідів (у тому числі з України) розглядається в ЄС як найбільш прийнятний, з огляду на історичну, культурну, релігійну спорідненість, менші ризики і витрати на інтеграцію іммігрантів.

Слід особливо підкреслити значущість соціально-психологічних чинників у прийнятті рішення про міграцію. У мігрантів, які мають досвід перебування та прикладання праці у розвинутих країнах, змінюються смаки та мотивація, формується стиль життя, якого важко досягнути в результаті прикладання праці на локальному ринку. На рівні соціальної спільноти, громади міграція стає глибоко вкоріненою у стандартний набір зразків поведінки. Цінності, пов'язані з міграцією, стають частиною загальних цінностей спільноти. Міграція може виступати як ритуал, виконання якого є обов'язковим для повноцінної життєдіяльності особистості. Якщо хтось не

робить спроби здійснити міграційну поїздку, він буде сприйматися у таких умовах, як ледачий або не підприємливий [2].

Отже, позитивні наслідки переважно стосуються матеріальної забезпеченості людини, сім'ї та країни у цілому, та ще незначною мірою – набуття нового досвіду. Майже всі негативні наслідки мають соціально-психологічну природу та виявляються у найбільш значущих сферах самореалізації особистості – зниження соціального статусу, втрата професійної кваліфікації, руйнування сім'ї, трансформація системи життєвих цінностей та національної самосвідомості, психологічні проблеми.

У межах дотримання принципу свобод, міграційна політика держави має бути спрямована на накопичення, збереження та ефективного застосування національного інтелектуального капіталу з метою підтримки інтелектуальної безпеки, тобто слід прагнути до трансформації проблеми «відпливу умів» у проблему державної підтримки мобільності вчених в інтересах їх співпраці із зарубіжними колективами та дослідниками.

Література:

1. Акімов Д. Інтелектуальна трудова міграція: наскільки страждає Україна від «утечки мозгов». *Європейські перспективи*. 2012. № 2(1). С. 60-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2%281%29_12
2. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі : монографія. Херсон : РПО, 2011. 488 с.
3. Бондарь А. В., Жебентяева Н. А. Интеллектуальный капитал в структуре интеллектуальной безопасности. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки*. 2016. № 14. С. 7-13.
4. Експерти кажуть, що темп «відтоку мізків» з України загрожує нацбезпеці. *УНІАН [Електронний ресурс]*. Режим доступу: <http://www.unian.ua/news/582654-eksperti-kajut-scho-temp-vidtoku-mizkiv-z-ukrajini-zagrojue-natsbezpetsi.html>.

5. Прохоренко Н. Є. Інтелектуальна міграція: причини та чинники. *SOCIOПРОСТІР: Міждисциплінарний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2010. №1. С. 73-76.